

ויגדלו הנערים

ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים: ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ורבקה אהבת את יעקב: (בראשית כה כז-כח).¹

בראשית רבה פרשה סג סימן י – זה נותן ריחו וזה נותן חוחו

"ויגדלו הנערים" – רבי לוי אמר: משל להדס ועיצבונית² שהיו גדלים זה על גבי זה. וכיון שהגדילו והפריחו, זה נותן ריחו וזה חוחו.³ כך, כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר. לאחר י"ג שנה, זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים. אמר ר' אלעזר: צריך אדם להיטפל לבנו עד י"ג שנה. מיכן ואילך צריך שיאמר: "ברוך שפטרני מעונשו של זה".⁴

פירוש רש"י על הפסוק – לא דקדקו מה טיבם

כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני שלוש עשרה שנה זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודה זרה.⁵

גם במעלליו יתנפר נער אם יד ויאם ישר פעלו: (משלי כ יא).⁶

מסכת אבות פרק ה משנה כא

¹ הנערים גדלים ויחד איתם גדל או נחשף אופים השונה ויחס ההורים אליהם. אם עד עכשיו לא ראינו הבדל גדול בין עשו ליעקב - נזכור שאחים תאומים הם - כעת, הולך ומתברר ההבדל ביניהם ואיתו גם ההבדל בגישת ההורים.

² צמח זה מוכר היום כעצבונית החורש. ראו אתר [צמחיית ישראל](#) של האוניברסיטה העברית, מילון אבן שושן, אתר [רופאים מומחים](#) ועוד.

³ חוח הוא קוץ. ולמילה לפרוח או להפריח יש משמעות כפולה: חיובית ושלילית (ירק שהפריח קודם זמנו ונשאר שדוף וריק). ראו המדרשים על הפסוק בישעיהו יז יא: "ביום נטעך תשגשי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש", כגון דברים רבה י "אחד עשר יום מחורב" שדורש את הפסוק על מעשה העגל, או תנחומא שלח לך כא שדורש אותו על חטא המרגלים.

⁴ ובמדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק כה הנוסח הוא: "ברוך שפטרני מעונש בני". מכאן רואים רבים מקור לגיל בר מצווה: "בן שלוש עשרה למצוות" (להלן). אבל במקבילה במדרש תנחומא, מדובר על גיל חמש עשרה: "אמר ר' ברכיה הכהן אמר ר' לוי: שניהן הלכו לבית הספר, ושניהן שוין עד ט"ו שנה. למה היו דומים? להדס ועצמונית. כל זמן שהן קטנים אין אדם מפריש מזה לזה, משיגדלו זה מפיח ויהי טוב וזה מוציא קוציו. כך, כל ימים שהיו עשו ויעקב קטנים לא היה אדם מפריש ביניהם, משנתגדלו נתפרשו, מנין? שנאמר: ויגדלו הנערים". האם ייתכן שמדרש תנחומא מייצג שיטה אחרת, שגיל הבררות, אולי גם גיל בר המצווה, הוא חמש עשרה? ואולי יש עוד שיטה שעשרים הוא גיל הבררות האמיתי ("יוצא צבא" במקרא) וחכמים הקדימו והחמירו. ראו מדרש תנאים לדברים פרק כד: "את מוצא שאין בית דין שלמעלה קונס אלא מבין עשרים שנה ומעלה. אבל בית דין שלמטה מבין שלש עשרה שנה ויום אחד". וזה קצת מפתיע משום שבד"כ דנים בדיני שמים את מה שלא ניתן לדון בדיני אדם. וכאן, לכאורה ההפך, דיני אדם מחמירים מול דיני שמים.

⁵ מי לא דקדק ביעקב ועשו ולא ניסה להבין טבעם? מי לא שם לב לדקויות של מעשיהם? יצחק או רבקה? שני ההורים כאחד? יצחק לא דקדק בעשו בשל אהבתו אותו וכך גם רבקה לגבי יעקב? פרשני רש"י מפנים כאן למדרש בראשית רבה לעיל, אך כשהוא אומר: "שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם", נראה שרש"י מרחיק לכת מעבר למדרש הנ"ל ורומז לחלקם של ההורים. נוסח דומה מצוי במדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת חיי שרה - תולדות כה כז: "משל להדס ועיצמוני שהיו גדלים זה אצל זה, כשהם קטנים אין אדם מכיר אותם איזה הוא הדס ואיזה הוא עיצמוני ... כך עשו ויעקב כל זמן שהם קטנים לא היה אדם יודע איזה מהם יהיה צדיק, ואיזה מהם רשע וכו'". האם לא הכירו יצחק ורבקה בטיבם של בניהם עד גיל שלוש עשרה? כיצד יכול הורה לומר: "ברוך שפטרני מעונשו של זה" אם לא השקיע בחינוכו וגידולו לפני כן?

⁶ על בסיס פסוק זה מסיקים המדרשים והפרשנים שכבר בגיל צעיר מאד ניתן להבחין בנטייתו של הילד וזה בדיוק הגיל להשקיע בחינוכו ולדקדק בילד מה טיבו. ראו למשל שמוות רבה (שנאן) א יג: "שעד שהתינוק קטן הוא ניכר, שנאמר: גם במעלליו יתנפר נער". לפסוק זה מספר משלי אפטר לצרף את הפסוק: "הַנְּעִר לְנַעַר עַל פִּי דְרָפָא" (משלי כב ו). לפיכך נראה שיש להבחין בין ההשקעה בחינוך ובין הגיל בו הנער עומד ברשות עצמו ולוקח אחריות על מעשיו. והדברים מפורשים במדרש בראשית רבה לעיל: "אמר ר' אלעזר: צריך אדם להיטפל לבנו עד י"ג שנה. מיכן ואילך צריך שיאמר: ברוך שפטרני מעונשו של זה". לא נתיימר להקיף נושא חינוכי נכבד וחשוב זה שמחייב עיון מעמיק, אבל נצער מעט בעקבות המדרשים והפרשנים אשר נצלו את הפסוקים בפרשה לא רק להבנת סיפור יעקב ועשו שמלווה את תולדות עם ישראל תקופה ארוכה, אלא גם לעניין הכללי יותר של "ויגדלו הנערים" – חינוך הילדים/נערים וסיפור גדילתם וברותם. ואנו נמשיך בעקבותיהם.

הוא היה אומר: ⁷ בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן שלוש עשרה למצות, בן חמש עשרה לתלמוד. בן שמונה עשרה לחופה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים לכוח. בן ארבעים לבינה, בן חמישים לעצה, בן ששים לזקנה. בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה וכו'.⁸

קטעי מדרשים גניזה (מאן) ד. מדרש לבראשית – אברהם בן 13

...⁹ מיד לקח תרח את אברהם אבינו ואת מיניקתו, הטמינו בביתו שלוש עשרה שנה. לאחר כך יצא וראה השמש ועבדו כל היום, וכשבא לילה ראה את הירח ואת הכוכבים ועבדן כל הלילה. זרח השמש ועמד במקומם. אמר: זה מנהגו שלעולם, אבל יש אלוה אעבוד אותו.¹⁰

מדרש אגדה (בובר) בראשית יז כה – ישמעאל בן שלוש עשרה

"וישמעאל בנו בן שלוש עשרה שנה" - לכך נמנו שנותיו של ישמעאל, כי היה בן י"ג שנה כשָׁמְלוּ אביו ולא עיכב.¹¹

קהלת רבה פרשה ד סימן א [יג] – בגיל 13 נולד היצר הטוב או שמא הרע

"טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל" (קהלת ד יג). "טוב ילד מסכן וחכם" - זה יצר טוב. ולמה נקרא שמו ילד? כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה.¹² ולמה נקרא שמו מסכן? שאין הכל שומעין לו. ולמה נקרא שמו חכם? שהוא מלמד את הבריות לדרך ישרה. "ממלך זקן וכסיל" - זה יצר הרע. ולמה קורא אותו מלך? שהכל שומעין לו. ולמה קורא אותו זקן? שהוא מזדווג לו מילדותו ועד זקנתו. ולמה קורא אותו כסיל? שהוא מלמד לאדם לדרך רעה. "אשר לא ידע להיזהר עוד" - שאינו יודע כמה צער וכמה יסורין באין עליו והוא

⁷ מדובר ביהודה בן תימא, שאמר במשנה הקודמת: "הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים". נראה שמכאן ומהגמרא בברכות דף ג ע"ב לגבי דוד המלך, לקח ר' יוסף קארו (טולדו ספרד הרמ"ח 1488 - צפת השל"ה 1575) את הפתיחה לשולחן ערוך, חלק אורח חיים: "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בורא", ספר שכעת מחייב את הנער שגדל - את בר המצווה.

⁸ זה המקור במשנה לגיל שלוש עשרה - בר מצווה. וכן הוא במקומות רבים בש"ס, לעניין נדרים (נדה מה ע"ב, ספרי במדבר קנג), קידושין ויציאת עבד קטן לחירות (קידושין טז ע"ב), השלמת צום יום הכיפורים (יומא פב ע"א), צניעות וייחוד (קידושין פא ע"ב) ועוד. משנה זו ומדרש בראשית רבה לעיל, נחשבים למקורות המרכזיים והחשובים לעניין קביעת בר המצווה בגיל יג. המשנה אינה מביאה מקור לדבריה (כפי שאיננה מביאה מקור לרוב שאר הגילאים). המדרש מוסיף את הנוסף החשוב של קשר למקרא, אך אין הוכחה שמהפרשה שמדובר בגיל שלוש עשרה (מדרש תנחומא שראינו סבור שהם היו בני חמש עשרה). בין כך ובין כך, גם עפ"י מקור זה החינוך והלימוד מתחילים בגיל צעיר הרבה לפני שלוש עשרה: "בן חמש למקרא".

⁹ בקטע שהשמטנו, חוזי הכוכבים של נמרוד באים להרוג את הבן שנולד לתרח, כיוון שראו שהוא עתיד למרוד בנמרוד, ותרח מסתיר את אברהם במסתור. ראו דברינו [אברהם ונמרוד](#) וכן [שבירת פסלים וניתוח מצבות](#) בפרשת לך לך.

¹⁰ וכשאברהם יוצא מהמסתור הוא "משוטט בדעתו" (כלשון הרמב"ם בהלכות עבודה זרה), מנסה את השמש, את הירח, ומחילופי גרמי השמיים מגיע למסקנה שיש כח עליון מעליהם. סיפור הטמנת אברהם בביתו של תרח שלוש עשרה שנה (הנוגד את הסיפור הקלאסי שבבראשית רבה שאברהם שבר את פסלי תרח וזה הסגירו לנמרוד), יכול להיחשב לאסמכתא מדרשית (לא מקראית) נוספת לגיל בר המצווה. או שהאגדה בנויה על כך שכבר בזמנה היה גיל שלוש עשרה מוכר כגיל הבגרות לנער ומשם נלקחה לאברהם. (יש גם דמיון לשלוש עשרה השנים שרבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו הסתתרו במערה, שבת לג ע"ב). אבל עפ"י הרמב"ם בהלכות עבודה זרה פרק א, תהליך האמונה של אברהם היה הרבה יותר מורכב והחל כבר בגיל צעיר אך הגיע להבשלה בגיל ארבעים. ועפ"י מדרש בראשית רבה בין גיל שלוש לארבעים ושמונה. ראו דברינו [דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם](#) בפרשת לך לך.

¹¹ וכן פירש רש"י (בראשית טז טז): "לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן שלוש עשרה שנה כשנימול ולא עכב". מדרשים אחרים מציגים את מילת ישמעאל בגיל יג כחלק מהעיונות שלו עם יצחק. ראו מדרש תנחומא (בובור) פרשת וירא סימן מב: "ויהי אחר הדברים האלה - מה הרהור היה שם? יצחק מהרהר שהיה דן עם ישמעאל ... אמר לו יצחק: אמור לי, מה יש לו להקב"ה ממך? א"ל ישמעאל: אני אומר לך מה עשיתי ... שהייתי בן שלוש עשרה שנה ומלני אבא, הייתי יכול לומר לו אי אפשר לימול, אלא נתתי נפשי וקבלתי עלי". (ואז קפץ יצחק ומסר נפשו לעקידה, ראו מקור בבראשית רבה נה ד). אבל במדרש שלנו הקביעה היא בלשון סתמית בלי התנצחויות והתפארויות: "כי היה בן י"ג שנה כשמלו אביו ולא עיכב". כך גם הלשון: "קבלתי על עצמי", "ולא עכב", לא רק במובן הפיסי של ילד גדול שקשה לכופו, אלא גם במובן ההלכתי. שהרי אברהם כבר אמר עליו: "ברוך שפטרני מעונשו של זה" וכל האחריות היא כעת על ישמעאל לטוב (קיום המצווה) או לרע (חיוב כרת) ואברהם (האב) יצא מהעניין לגמרי (ראו רמב"ם הלכות מילה א א, א ספר החינוך מצווה ב). תשובה טובה נתן ישמעאל ליצחק. כך או כך, אולי יש לנו מקור נוסף, מהתורה עצמה, לגיל בגרות ומצוות שהוא בן שלוש עשרה. מישמעאל! ראו דברינו [ישמעאל](#) בפרשת לך לך.

¹² ואדם לא יכול לקבל אחריות על מעשיו לפני שיש לו גם את היצר הטוב! ראו הרחבת רעיון זה (אולי המקור) באבות דרבי נתן נוסח א פרק טז: "יצר הרע כיצד? אמרו שלוש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל ובא עמו. התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות, אומר לו: ריקה, הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות לא יד). הורג נפשות, א"ל: ריקה, הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו). הולך לדבר עבירה, אומר לו: ריקה הרי הוא אומר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ ז). יש כאן אולי השקפה קצת שונה על גיל בר מצווה ועל "חוסר התום" של הילדות. עד כדי שפיקות דמים? אולי זו ההתעללות בבעלי חיים שגם עליהם יש מדרשים שנבראו בצלם.

אינו נזהר מהם. "כי מבית הסורים יצא למלך" - דהוא מכשכש לבריאתה כמן ביני סריאתה.¹³ "כי גם במלכותו נולד רש" - במלכות יצר טוב נולד רשותו של יצר הרע.¹⁴

מדרש אגדה (בובר) בראשית כא ח – גיל הגמילה

"ויגדל הילד ויגמל" - שנגמל משרה אמו שהיה בן כ"ד חודש: ויש אומרים שנגמל מיצר רע ליצר טוב, ובן י"ג שנה היה.¹⁵

מסכת סנהדרין דף סט עמוד ב – בצלאל בן 13 עשה את המשכן

וכי עבד בצלאל משכן בר כמה הוי - בר תליסר, דכתיב: "איש איש ממלאכתו אשר המה עושים" (שמות לו).¹⁶

בראשית רבה פרשה סג סימן ו – הכל נקבע כבר בהיריון

"ויתרוצצו הבנים בקרבה" - ר' יוחנן וריש לקיש. ר' יוחנן אמר: זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה. ריש לקיש אמר: זה מתיר ציוויו של זה וזה מתיר ציוויו של זה. רבי ברכיה בשם רבי לוי: שלא תאמר משיצא ממעי אמו נזדווג לו, אלא עד שהוא במעי אמו זירתו מתוחה כנגדו, זהו שכתוב: "זורו רשעים מרחם" (תהלים נח ד).¹⁷

מדרש זוטא שיר השירים (בובר) פרשה א סימן טו – ראויים היו יעקב ועשו לבנות את האומה

"האדם הגדול בענקים" - האדם זה אדם הראשון. "הגדול" זה אברהם יצחק ויעקב שנקראו גדולים. באברהם כתיב: "וה' ברך את אדני מאד ויגדלו" (בראשית כד לה).¹⁸ ביצחק כתיב: "ויגדל האיש וילך הלך וגדול" (בראשית כו יג). ביעקב כתיב: "ויגדלו הנערים" (בראשית כה כז) - הרי יעקב ועשו.¹⁹ כשם שחל השם על יעקב, כך היה ראוי שיחול על עשו. עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי שיקרא עשו. עשו היה ראוי להעמיד

¹³ תרגום: מכשכש (מקשקש = מתנועע?) לבריות (=בבריות) כמו מבין הקוצים (=הסירים). הדרשן משחק עם המלה "מבית הסורים" שבפסוק ומדמה אותה למלה הארמית "סריאתה" (קוצים). ראו "חוח" במדרש הראשון. כך או כך, המשל הוא היצר הרע שמפתה את הבריות, כאילו יצא למלך ומכשכש להם ועושה להם "חינדלך".

¹⁴ נראה שסופו של המדרש סותר את ראשיתו. מראשיתו, אפשר להבין שיצר הרע הוא זה שמזדווג לאדם מראשית דרכו עלי ארץ, כמאמר הפסוק: "פי יצר לב האדם רע מנעריו" (בראשית ח כא, ראו [דברינו בנושא זה](#) בפרשת נח) וכאבות דרבי נתן שהבאנו בעהרה 12 - יצר הרע הוא המלך - ורק בגיל י"ג שנה הילד מתבגר ומתווסף לו היצר הטוב. ולכן נבחר גיל זה לקבלת עול מצוות, משום שכעת יש לנער גם את היצר הטוב שמאפשר לו את קיום המצוות או לפחות את האפשרות לכך; את הבחירה ולקיימת אחריות, את המאבק בין טוב לרע, את ידיעת הטוב והרע כאדם וחיה בגן עדן, לאחר חטא עץ הדעת טוב ורע. אבל סופו של המדרש הופך את כל העניין על פניו ואומר שהיצר הרע נולד במלכות היצר הטוב - שהיצר הטוב הוא המלך וברשותו נולד והתווסף היצר הרע - כסיפור גן העדן בתחילתו, כפסוקים ומדרשים המדברים על תום הילדות. נראה שיש כאן שתי השקפות עולם שונות ביחסים שבין יצר הטוב ויצר הרע ובגישות החינוכיות הנגזרות מכך. או שמא מדובר על הרגש מול השכל, על היצר במובן של יצריות מול היצר במובן של יצירה. כך או כך, בגיל י"ג, "ויגדלו הנערים" מתחיל המאבק האמיתי של עולם הבגרות ובו כל אחד נותן חוחו או ריחו, פורח או מפריח, לכאן או לכאן.

¹⁵ ו"ג השנים מסתתרים בתוך המילה "וייגמל", הגיע ל"ג (שכמובן אין זה הפשט, ראו בראשית כא ח וכן אצל שמואל, שמואל א א כד). הרי לנו המשך לרעיון שראינו במדרש קהלת רבה, שבגיל שלוש עשרה מצטרף היצר הטוב ליצר הרע. וכיון שפשוט לנו שאין הכוונה שנגמל - שנפטר לחלוטין מיצר הרע, רק ששוב אינו לגמרי ברשותו, כמו בהיותו ילד ויש לו יכולת לבחור ולהתמודד, כך גם אולי הגמילה מהחורים (מהאמא בפרט) איננה במובן שיותר אין שום תלות וקשר איתם, אלא שלצד המשך תלות זו, יש גם את העצמאות. גישה מרחיבה זו שיש להתחיל בחינוך בגיל מאד מוקדם, ומאידך אין הנער לנפשו בגיל 13 והבית ממשיך להיות מקום גידול וחינוך וחממה משפחתית, נראית מתאים מאד לימינו. גיל בר המצווה בימינו, שנחגג בהשקעה רבה, איננו קו פרשת מים דיכוטומית כמו אולי בימים עברו.

¹⁶ לחיזוק הצעתנו שהיצר הטוב המתווסף לאדם בגיל יג שנה הוא יצר היצירה, היכולת להיות אומן וחוקר, בא מדרש זה שאומר שבצלאל היה בן שלוש עשרה בעשותו את המשכן. אבן עזרא, בעצמו יוצר גדול, לא אוהב פירוש זה, ראו דבריו בפירושו לשמות כד יד: "הנה נמצא בצלאל בעשותו המשכן בן שלש עשרה שנים, וזה רחוק מאד. ואני אתן לך ראיות שלא זה הדרך ולא זאת העיר". ראו דבריו [בצלאל - בצל אל](#) בפרשת ויקהל שם הרחבנו בדמותו של בצלאל. עכ"פ, שימו לב שהלימוד הוא מהמילה "איש". וכך הוא גם בבראשית רבה פ י במעשה דינה: "ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו, רבי אליעזר אומר: בן שלש עשרה שנה היה". בן שלוש עשרה לספרא, לסיפא וליצירתיות. ועד כאן בנושא גיל שלוש עשרה, בגרות ובר מצווה, יצר ויצירה. נחזור לפרשת השבוע ולפסוק "ויגדלו הנערים" בו פתחנו.

¹⁷ מדרש זה, שרש"י מביאו בפירושו לפסוק כב בפרקנו, מציג דעה פטליסטית באשר לחינוכו של עשו, אולי גם של יעקב, אולי של כל ילד, וחולק על כל המדרשים שהבאנו עד כאן. הכל כבר נקבע ברחם האם. מי בכלל ראה את עשו הולך לבית הספר? רשע היה מעצם לידתו אם לא מהורתו. אבל המדרשים שהבאנו עד כאן וכן מדרש שיר השירים שלהלן, לא מסכימים ותולים הכל ב"ויגדלו הנערים", בחינוך שניתן בין במועד ובמתכוון ובין בעקיפין (ובחוסר תשומת לב או באהבה מסנוורת ובהופעת היצר).

¹⁸ לגבי גדלותו של אברהם, ראו בראשית רבה יד ו: "א"ר לוי: האדם הגדול בענקים, זה אברהם. למה קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון. אלא אמר הקב"ה: שמא יקלקל ואין מי שיבא לתקן תחתיו, אלא הרי אני בורא את האדם תחילה שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן תחתיו". גדלותו של אברהם היא בתיקון. רעיון זה חשוב להמשך דברינו.

¹⁹ הדרשן מחפש פסוק שמראה שיעקב היה גדול, כמו אברהם ויצחק, אבל הפסוק היחידי שהוא מוצא הוא: "ויגדלו הנערים" וגדולה או גידול זה משותפים ליעקב ועשו. אברהם "גדול", יצחק "גדול", יעקב ועשו "גדולים". על השוואת יעקב לעשו, בעיקר זה ההיסטורי - אדום, רומא, נצרות, כבר עמדנו מספר פעמים, ראו, למשל דברינו [אנטונינוס ורבי](#) וכן [אדוני עשו עבד יעקב](#) בפרשת וישלח. כאן מפתח המדרש את רעיון השותפות, השוויון והגדלות (והגדילה) המשותפים ליעקב ועשו, בדרך אחרת.

מלכים ויעקב היה ראוי להעמיד כהנים.²⁰ הברכות הראשונות ראויות לעשו והאחרונות ליעקב. לאה וזלפה ראויות לעשו ורחל ובלהה ראויות ליעקב. וניטלו ממנו כל המתנות האלו. מכר בכורתו ליעקב, מיד נאמר עליו: "הנה קטן נתתיך בגויים בזוי אתה מאד" (עובדיה א ב).²¹

פירוש רש"ר (ר' שמשון רפאל הירש) על הפסוק "ויגדלו הנערים" – ביקורת על יצחק ורבקה

"ויגדלו הנערים". בשום מקום לא נמנעו חכמינו מלגלות חולשות ושגיאות, קטנות כגדולות, במעשי אבותינו הגדולים. ודווקא על ידי כך הגדילו תורה והאדירו את לקחה לדורות. אף כאן, הערה אחת שלהם מרמזת לנו, כי הניגוד העמוק שבין נכדי אברהם מקורו העיקרי היה – לא רק בתכונותיהם – אלא גם בחינוכם הלקוי (בראשית רבה סג, יד).²² כל עוד היו קטנים, לא שמו לב להבדלי נטיותיהם הנסתרות (עיין פסוק כד).²³ תורה אחת וחינוך אחד העניקו לשניהם, ושכחו כלל גדול בחינוך: "חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב ו) – יש לכוון את החניך בהתאם לדרכו המיוחדת לו בעתיד, ההולמת את התכונות והנטיות הרדומות בעמקי נפשו. וכך לחנך אותו לקראת המטרה הטהורה, האנושית והיהודית כאחת. התפקיד היהודי הגדול אחד ויחיד בעיקרו, אך דרכי הגשמתו רבות ורב גווניות, כריבוי תכונות האדם וכרב-גווניות דרכי חייהם ... אילו העמיקו יצחק ורבקה לחדור לנפש עשו, אילו הקדימו לשאול את עצמם, היאך יכולים גם האומץ, הכוח והגמישות הרדומים בנפש עשו – היאך יכולים כל אלה להטות שכם לעבודת ה', כי אז הגיבור שלעיתים לא היה הופך לגיבור ציד, אלא לגיבור לפני ה' באמת. יעקב ועשו, על כל נטיותיהם השונות היו נשארים אחים תאומים ברוחם ובדרך חייהם. עוד מראשית, היתה חרבו של עשו כורתת ברית עם רוחו של יעקב ומי יודע איזה שינוי היה צפוי לקורות הימים על ידי כך! אך לא כן היה. "ויגדלו הנערים", רק משגדלו הנערים והיו לגברים, הופתעו הכל לראות כי אלה אשר מרחם אחד יצאו ויחד נתגדלו נתחנכו ולמדו, היו כה שונים בטבעם ומנוגדים במעשיהם. ...²⁴

²⁰ כאן יש הצעה לחלוקה שלטונית של כח ורוח, מלך מול כהן. (שוב משאלת לב של הדרשן שחי בצילה של רומא?) אבל תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א הלכה יא אומר שעשו היה "משמש בכהונה גדולה". ראו דברינו [בגדי עשו החמודות](#) בפרשה זו.

²¹ בדור הקודם, נדחה ישמעאל מפני יצחק. אמנם שניהם בני אברהם, אבל לא בני שרה. האם שוב תהיה דחייה גם בדור הזה? הרי יעקב ועשו שניהם בני יצחק ורבקה! מדרש זה, מעלה במלוא העוצמה את הרעיון שהתכנית המקורית הייתה שיעקב ועשו יהיו שווים ומכאן יצא הגרעין של עם אברהם ויצחק וכל ההיסטוריה של עמנו יכלה להיכתב אחרת: "כשם שחל השם על יעקב, כך היה ראוי שיחול על עשו. עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי שיקרא עשו". הלא אחים תאומים הם ואחוזים זה בזה מרחם אמם. אולי במקרה זה רש"י צודק ובאמת, שום הבדל לא ניכר ביניהם עד גיל שלוש עשרה: "כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר". משהו קרה בהגיעם לגיל יג שנה. משהו שכנראה לא יכלו יצחק ורבקה לשער. משהו שקורה לילד בהגיעו לגיל הבגרות. בגיל זה הוא אדם עצמאי שאחראי כעת למעשיו והוא עשוי להשתנות לכאן או לכאן. ראו גם איך התגלגל נוסח מדרש זה בילקוט שמעוני (יהושע רמז כג) שמדגיש את כך שעשו קלקל במעשיו: "האדם הגדול בענקים – שיר השירים רבה: אדם, זה אדם הראשון. הגדול, אלו אברהם יצחק ויעקב שנקראו גדולים. באברהם הוא אומר: וה' ברך את אדוני מאד ויגדל, ביצחק כתיב: ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד, ביעקב כתיב: ויגדלו הנערים. ועשו היה בכלל, אלא שקלקל במעשיו ובה את הבכורה, ונעשה קטן, שנאמר: הנה קטן נתתיך בגויים". אברהם היה גדול כי תיקן את מעשיו של אדם הראשון, ואילו עשו נעשה קטן כי קלקל את ייעודו. אברהם (לשיטות רבות) עוד לפני גיל שלוש עשרה ועשו לאחרי. הנער כעת אחראי למעשיו. אבל אנחנו חוזרים ושואלים על חלקם ואחריותם של ההורים, של יצחק ורבקה. איפה הם בכל התמונה הזו? רוחצים כפיהם ואומרים: "ברוך שפטרני מעונשו של זה"? איפה נגמרת אחריות ההורים? הכל פתאם התברר בגיל שלוש עשרה?

²² כוונתו למדרש בראשית רבה בו פתחנו. לא ברור איפה נרמז במדרש זה "חינוך לקוי" שנתנו יצחק ורבקה, אדרבא, הם יכלו להניח שהכל תקין שהרי שניהם הלכו וחזרו יום יום מבית הספר. ותוכן ליבות ויודע מחשבות הוא רק ריבונו של עולם. אלא אם כוונתו ל"חינוך האחיד" שנתנו לשניהם, ראו הערתנו הבאה.

²³ כוונתו לפסוק: "וימלאו ימיה ללדת ונהיה תומם בבטנה", ממנו כנראה לומד רש"ר שהעובדה שהיו עשו ויעקב אחים תאומים גרמה גם לגישה אחידה בחינוכם. רש"ר לא מקבל את המדרש הקודם שקובע שהכל כבר היה ידוע מראש וגלוי לעין כל ואין כאן שום "נטיות נסתרות". מצד שני, לא מקבל רש"ר גם את המדרשים שהבאנו לפיהם הכל נראה תקין עד גיל שלוש עשרה. משהו דק היה קיים, דברים לא נולדים יש מאין בגיל שלוש עשרה. עין בוחנת צריכה הייתה לשים לב.

²⁴ דברים דומים כתב המלבי"ם (רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל 1809 - 1879) בפירושו על הפסוק ולא ברור מי לקח ממי (שניהם חיו באותה תקופה) ואין הספר תחת ידינו ברגע זה. אפשר וסביר שדברים כדברנו אלה של רש"ר נובעים מאירועים של דורו וממאבקים על דרכי החינוך האורתודוקסי בעולם המתחדש. אע"פ כן, אין הם מאבדים מתקיפותם ועוצמתם, הן בנכונות לבקר את האבות, את יצחק ורבקה על החינוך הלקוי שנתנו לעשו ואולי גם ליעקב, והן בנכונות להעלות את הרעיון שכל ההיסטוריה היהודית, ויחסה עם אומות העולם, יכלה להיכתב אחרת. רש"ר מזכיר את מדרש בראשית רבה בו פתחנו, אבל אינו מזכיר את מדרש שיר השירים זוטא בה"ל שאולי לא היה לפניו, אך ילקוט שמעוני המצטט אותו (בהערה 21 לעיל) ודאי שהיה לפניו. ומן הסתם גם הכיר את הירושלמי שהבאנו בהערה 20 לגבי עשו ככהן גדול! לטעמנו, מדרשים אלה רומזים לאותו רעיון והם סמך חשוב. ועדיין דבריו הבוטים של רש"ר הם פנינה דרשנית/פרשנית בפני עצמה שמדגימה את החשיבות של גישה פתוחה וקשובת דעות רחבה. לא רק בחינוך, אלא גם בהשקפה על החינוך, בפרשנות התורה ובהשקפה היהודית בכלל. כוחה של גישה זו בעצם אמירתה.

רגשות ההורים היו חלוקים ביחס לבניהם. אף זו עובדה שלא יכלה להשפיע לטובה. אחדות דעות ביחס לחינוך ואהבה שווה לכל הבנים, גם אל הלקויים במידותיהם, הזקוקים לאהבה מסורה עוד יותר מהחולים בגופם – הם התנאים היסוד ואבני הפינה לכל חינוך.²⁵

שבת שלום
מחלקי המים

²⁵ לא ברור מדוע רש"ר (הרב שמשון בן רפאל הירש 1808 - 1888) שאינו מוכן לקבל מונוליות וחינוך אחיד לילדים, ודורש פתיחות וגישה רחבה, גמישה ופלורליסטית בכל הנוגע לדרכי חינוכם; מונע זאת מההורים. מדוע אסור להורים להיות חלוקים בדעתם ולשקף גישות שונות? אולי כך גם ילבנו ויבררו את הדברים ביניהם ויגיעו למסקנות מעניינות באשר לחינוך הילדים. אהבה? וודאי, גישה חינוכית אחידה – לאו דווקא. בקטע זה נראה שרש"ר נסוג קצת מגישתו החינוכית הפתוחה כשהוא דורש "אחדות דעות ביחס לחינוך". ועכ"פ, מומלץ לעיין במקור ולהתרשם מפירושו השלם שם.